

מבט על, גיליון 585, 5 באוגוסט 2014

ההיבט הכלכלי במבצע 'צוק איתן': קריטי להבנת הסכסוך, קריטי לפתרוננו

ערן ישיב

המלחמה בין ישראל לחמאס בעזה פרצה בעקבות שורת אירועים, ובהם חטיפת הנערים ורציחתם, פעילות צה"ל ב"שובו אחים" כולל מעצר חלק ממשוחררי עסקת שליט, רצח הנקמה של הנער הערבי, והתלהטות הרוחות בעקבות אירועים אלו. חמאס מפגין התמדה בלחימתו כנגד ישראל, בנסיבות אזוריות משתנות. מאמר זה בא להצביע על כך שיש גם נדבך כלכלי מהותי במבצע 'צוק איתן' – יולי 2014, הוא המצב הכלכלי ברצועה. לפיכך, הנדבך הכלכלי הוא גם קריטי בכל פתרון בר-קיימא.

המצב הכלכלי בעזה ערב המלחמה

בעזה גרים 1.76 מיליון תושבים בצפיפות שהיא השלישית בגובהה בעולם, כ-4,800 נפש לקמ"ר. התשתיות בעזה נמצאות במצב רעוע ולפיכך גם בזמנים של שיגרה יש הפסקות ושיבושים רבים במערכות כמו חשמל, מים, וביוב. בשוק העבודה מתקיימת אבטלה גבוהה: שיעור האבטלה היה כ-41% ברבעון הראשון של 2014 לכלל בני 15 ומעלה לעומת 26% בגדה. בקרב צעירים בגילאים 15 עד 29 רק 39% משתתפים בכוח העבודה. מתוכם 32% מועסקים, 10% הם בתת-תעסוקה ו-58% מובטלים. הנתונים המקבילים בגדה, הם 42% השתתפות, ומתוכם 63% מועסקים, 9% בתת-תעסוקה ו-29% מובטלים. בתנאים אלו אין אפשרות לייצר בהיקף משמעותי. לפי נתוני הבנק העולמי, התוצר לנפש בעזה הוא בסביבות 1,500 - 1.600 דולר לשנה, לעומת כ-3,100-3,200 דולר בגדה. במדרג העולמי עזה נמצאת במקום 174 מתוך 223 מדינות. להשוואה – בישראל, הנמצאת במקום 32 במדרג זה, התוצר הוא כ-36,000 דולר לנפש בשנה (כל הנתונים במחירי שוק). נתוני העוני הם בהתאם: תחולת העוני היא 39% (בהשוואה ל-18% בגדה) כשקו העוני הוא 2,293 ש"ח לחודש למשק בית בן חמש נפשות. תחולת העוני העמוק היא 21% (בהשוואה ל-8% בגדה) כשקו העוני העמוק הוא 1,832 ש"ח לחודש. לא קשה להבין מהי רמת החיים האפשרית כשלכל נפש הכנסה של כ-400 ש"ח לחודש (כ-4 דולר ליום).

המצב הכלכלי כמניע למלחמה

ראשית, לעיתים קרובות, מצוקה כלכלית דוחפת אומות לעימות צבאי או לתוקפנות אחרת. שנית, המצב הכלכלי, החמור ממילא, החמיר באחרונה עם חילופי השלטון במצרים ופעולותיו כנגד המנהרות והמעברים ועם ההחמרה בהגבלות שמטילה ישראל. למעשה, עזה נתונה למשטר חריף של סנקציות כלכליות מצד מצרים וישראל. שלישית, בנוסף להגבלות על כלל המשק, חלה ירידה בתמיכה הכספית בחמאס מצד איראן וסוריה ונוצר קושי בתשלום משכורות בסקטור הציבורי בעזה. לא בכדי דרישות חמאס במשא ומתן על הפסקת אש, כמו גם במשא ומתן עם הפתח על הקמת ממשלת פיוס, התייחסו ל"מצור" על עזה ולפתיחתה. המנהרות לסיני הן התגובה ה"טבעית" למצב הבידוד הכלכלי. ייתכן מאוד, כי הפעולות שהביאו להחרפת המצב הזה והיעדר פתרונות יזומים לגביו, הם טעויות במדיניות ישראל.

תפקיד הדמוגרפיה

האוכלוסייה בעזה היא מאד צעירה: הגיל החציוני הוא 17 שנים; שלושה רבעים מהאוכלוסייה, הם בני פחות מ-29. מרבית האוכלוסייה מכירה את ארצה רק כמקום של נחשלות כלכלית ושל עימות עם ישראל. ערב האינתיפאדה הראשונה (דצמבר 1987) 50% ויותר מהגברים בעזה עבדו בישראל, שהיוותה מקור הכנסה חשוב למשק העזתי. מאז, התחוללו כמה עימותים דמים (האינתיפאדה השנייה, מלחמת לבנון השנייה, והמבצעים "עופרת יצוקה" ו"עמוד ענן"). הסיכוי להנמכת עוצמת העימות, שלא לדבר על הסיכוי לשלום, יורד עם הצטברות רשמי האירועים הללו על האוכלוסייה הצעירה.

הצעות לפתרון בר קיימא

ממד חשוב ביותר לפתרון הוא שיפור משמעותי במצב הכלכלי. אם לעזתים יהיה מה להפסיד, תקטן מאד נכונותם לעימות. פתרון ארוך טווח חייב לכלול שינוי יסודי בתנאים הכלכליים השוררים בעזה. שגשוג כלכלי עשוי להביא לירידה בכוחן של תנועת חמאס ותנועות אסלאם אחרות.

לעזה אפשרויות כלכליות: פיתוח התיירות לאורך חוף הים, פיתוח השירותים (כולל כניסה לתחומי היי-טק כפי שנעשה בקרב ערביי ישראל בצפון), ובהפקת גז (בעקבות גילוי שדה גז ימי משמעותי ב-1999). בטווח הקצר והבינוני ניתן להפנות השקעות רבות ותעסוקת עובדים לתחום פיתוח התשתיות הפיסיות והשירותים הציבוריים.

חשוב להדגיש: ב'שינוי יסודי' הכוונה, היא לעליית מדרגה אמתית, לא רק "הקלת המצור" ופתיחה מסוימת של מעברים. נדרשת הקמתם של מנגנונים בינלאומיים חדשים ליישום השינוי, שמחייבים הסכמה של מדינות וגופים בינלאומיים להירתם למשימה. הכוונה, היא להקמת גופים ייעודיים עם כוח אדם וידע מקצועי. אם הדברים לא יקבלו פירוט ספציפי וקונקרטי הם יתמוססו ולא יתחולל המפנה המבוקש.

על מנת להשיג זאת, נדרשים חמישה הרכיבים הבאים: מעורבות בינלאומית; שיקום ובניית תשתיות; מימון, פיקוח על תשומות, וביטחון.

מעורבות בינלאומית

הדברים לא יתקדמו אם אותם גורמים שהיו פעילים עד כה באזור יהיו נותני הטון. רק מעטפת בינלאומית שתבטיח שקט ותעניק את המומחיות הנדרשת תאפשר את השינוי המהותי הנדרש.

שיקום ובניית תשתיות

במקביל לשיקום ההריסות מיולי 2014 יש להתחיל בשיקום התשתיות ובהקמת תשתיות חסרות. גוף בינלאומי, כמו הבנק העולמי, יכול להקים כוח משימה שישקור את המצב ויקבע סדר עדיפויות על פני זמן. אפשר לצפות לכך שתוך 3 שנים (מתחילת העבודה) אפשר יהיה להביא את עזה למקום סביר מבחינת תשתיות משקיות, ותוך 6-8 שנים למצב טוב. בין היתר, על ידי העסקה של העובדים המקומיים המובטלים. חשוב מאוד שהמנגנון יהיה בשליטה בינלאומית, יעשה שימוש במומחים חיצוניים, ויפרסם באופן ברור ושקוף את עבודתו. הפרסום יקדם את השינוי התודעתי הנחוץ לקידום הכלכלי ברצועה.

מעבר לעלות שיקום הבתים והמבנים שנהרסו, נדרשת השקעה בתשתיות של כ-800 מיליון עד מיליארד דולר בשנה בכל אחת משלושת השנים הקרובות והשקעה של כחצי מיליארד דולר בשנה ב-3 - 5 השנים שלאחר מכן. צעד חיובי יהיה בנייה של הבתים והמבנים שנהרסו ברמה גבוהה בהרבה מהמצב בו היו לפני שנהרסו; פעולה כזו יכולה לשנות לטובה את תמיכת האוכלוסייה בפיתוח הכלכלי.

מימון

המימון לקידום כלכלת עזה יבוא ממדינות ערב וממדינות המערב העשירות. חשוב שיהיה מגוון של מדינות תורמות, כדי לפזר סיכונים. בתחילה ניתן לעשות זאת באמצעות קרן חירום בניהול הבנק העולמי. בטווח הבינוני והארוך אפשר להקים בנק ייעודי לפיתוח עזה, במתכונת של מוסדות מסוג זה בעולם, למשל כמו המוסדות שהוקמו במזרח אירופה בשנות ה-90 לאחר נפילת הגוש הסובייטי.

פיקוח על תשומות

סוגיה מרכזית היא חששה של ישראל שתשומות לייצור המועברות לעזה ינוצלו לצרכים צבאיים. חשש זה התממש, באופן בולט, בשימוש שנעשה בחומרי בנייה ליצירת מנהרות הטרור (תחת הסגר הישראלי). סוגיה זו באה על פתרונה במקרים דומים, כשהבנק העולמי וגופים מוסדיים שונים גילו, שהסיוע לא מגיע ליעדו, הם פיתחו מנגנונים להעברת הסיוע באופן ישיר ליעדו, תוך התניית קבלתו בשלבי התקדמות הפרויקטים. ניתן להפעיל שיטות אלו גם במקרה של עזה, דרך גורמים ערביים מתונים ודרך גורמים בינלאומיים.

ביטחון

לא ניתן יהיה לממש את הצעדים הנזכרים למעלה אם יהיו סבבי אלימות. כוח שיטור בינלאומי יכול להיות לעזר רב בשנים הראשונות, בפרט אם ישתף פעולה עם המנגנונים שצוינו דלעיל, למשל, עם כוח המשימה של הבנק העולמי.

לסיים, ראוי לציין, כי הפעילות של ראש הממשלה הפלסטיני פיאד, בגדה המערבית, בשנים 2007 – 2013, היא הוכחה לכך שניתן להביא להתקדמות כלכלית משמעותית כאשר גורמים מקצועיים מובילים את התהליכים. הרעיון שקידום כלכלי מונע מלחמה מושרש באירופה ויושם בהצלחה במחצית השנייה של המאה העשרים. זאת, לאחר מחצית ראשונה של המאה שכללה שתי מלחמות עולם. וגם ההיפך נכון: מצוקה כלכלית מובילה לסכסוך ולשפיכות דמים.